

Нона Шандроха

Гродна

Хрысціянская пропаведзь як актыўны рытарычны жанр маўлення

Рэлігійная тэматыка колькі дзесяткаў гадоў назад з'яўлялася практычна закрытай тэмай для лінгвістычнага даследавання. Разам з тым менавіта рэлігія ва ўсе часы была галіной павышанай увагі да слова. У канцы XX-га – пачатку XXI-га стагоддзяў заўважна пашырылася прастора рэлігійнай камунікацыі і канфесійная сфера пачала актыўна ўваходзіць у грамадска-маўленчую практыку. Сярод жорстка рэгламентаваных і кананізаваных жанраў рэлігійнай камунікацыі належнае месца займае хрысціянская пропаведзь, якая ў дадзеным артыкуле разглядаецца не толькі як пэўная разнавіднасць публічнага маўлення і прамова рэлігійна-павучальнага зместу, але найперш як аратарскі тэкст і актыўны рытарычны жанр маўлення.

На думку мовазнаўцы Н. Б. Мячкоўскай, царкоўная пропаведзь лічыцца фундаментальным жанрам рэлігійнай камунікацыі. *З пачаткам пропаведзі слова пачынае жыць ў свядомасці пэўнага згуртавання людзей. Калі слова Бога, пачутае прарокам, – гэта містычны “першапаштуршок” у зараджэнні рэлігіі, то пропаведзь, у якой прарок (святар) даносіць Божае Слова людзям, – гэта “другі паштуршок”, і прычым не містычны, а цалкам назіральны. Рэлігія як містычны камунікатывы працэс пачынаецца менавіта з пропаведзі вучэння людзям*¹. Насамрэч, традыцыйна адносячыся да сферы духоўнага красамоўства і з'яўляючыся неад'емнай часткай хрысціянскага бо-

¹ Н. Б. Мечковская, *Язык и религия*, Москва 1998, с. 205.

гаслужэння, уся хрысціянская пропаведзь, як і культура, пабудавана на араатарскім маўленні.

Здаўна названы спецыфічны від маўленчай камунікацыі прадугледжваў, каб жывое слова свяшчэнніка (адрасанта) тлумачыла прыхаджанам (адрасату) прачытаны з пэўнай нагоды тэкст Святога Пісання з мэтай аказання рэлігійна-матываванага ўздзеяння. Прапаведніцкае слова адметнае гарманічным спалучэннем павучальнага і дзейнага, таму і ставіць мэтай не толькі паведаміць і растлумачыць прысутнай аўдыторыі вучэнне Ісуса Хрыста, дапамагчы раскрыць вечныя ісціны, але і, галоўнае, пераканаць прыняць гэтыя ісціны. Акцэнтуюем увагу на асноўных момантах рытарычнай арганізацыі хрысціянскай пропаведзі.

1) прывітанне, якое непасрэдна сігналізуе пра пачатак пропаведзі: *У імя Айца і Сына і Святога Духа!*

2) паведамленні, дзе прадугледжваецца мэта аб'явіць тэму пропаведзі і ўстанавіць кантакт з аўдыторыяй: *У сённяшні дзень, браты і сёстры, мы разам з усёю паўнатаю Святой Хрыстовай Праваслаўнай Царквы адзначаем свята Уваходу Гасподняга ў Іерусалім. Гэта свята – адно з самых трагічных святаў усяго царкоўнага года²; Сённяшні дзень – Дзень памяці ўсіх беларускіх святых. Гісторыя народу найбольш ярка ўвасоблена ў духоўных вобліках, справах і творчых плёнах яго лепшых сыноў і дачок... (113); Сёння Святая Царква ўспамінае ўсіх святых праайцоў – тых людзей, якія верай і чаканнем прышэсця Хрыста Месіі жылі ў Старым Запавеце (230) і інш.*

3) віншаванні з нагоды вялікіх царкоўных святаў: *Віншую вас, дарагія браты і сёстры, з вялікім і радасным святам – сусветнай радасцю Светлага Хрыстова Уваскрасення! (47); Дарагія айцы, браты і сёстры, сардэчна віншую вас з вялікім, выратавальным і радасным святам Нараджэння Госпада Бога і Збавіцеля нашага Ісуса Хрыста (327) і інш.*

4) пажаданні і заклікі, якія гучаць пераважна ў заключнай частцы пропаведзі і гарантуюць поспех эмацыянага ўздзеяння названага жанру на слухачоў: *Хацелася б шчыра пажадаць вам такой пасхальнай радасці, якая б ніколі ў вас не змянілася і не страчвалася б. Няхай гэтая пасхальная радасць умацоўвае ў нашых сэрцах і веру, і надзею,*

² Арцёмій (Кішчанка), *Пропаведзі*, Мінская Духоўная Акадэмія імя св. Кірыла Тураўскага, Жыровічы [Б.и.] 2010, с. 34. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

і любоў да Бога, і да ўсіх тых людзей, якія знаходзяцца побач з намі (50); Хай кожны вымяце прэч з душы сваёй калючае смецце граху, запаліць свечку веры і лампаду надзеі, сагрэе свой унутраны свет святою любоўю – і ўпрыгожыцца храм душы хрысціянскай, у якім павінен нарадзіцца Сын Божы, Гасподзь і Збавіцель наш! (326); У гэтую святую і таемную ноч дазвольце пажадаць усім вам самага галоўнага і неабходнага ў нашым жыцці – свяшчэннага дару веры. Радасці і нябеснага спакою жадаю вам. Няхай уцялесніўшыся Хрыстос Збавіцель умацуе нашу веру. Няхай гэта вера будзе нашай сілаю ў жыццёвых выпрабаваннях. Няхай яна будзе нашай зоркай на шляху да Бога. Няхай свята Нараджэння Хрыстова стане святам нараджэння Хрыста ў нашай душы і святам нашага адраджэння ў Хрысце (328–329) і інш.

5) абавязковая рытуальная канцоўка *Амінь*.

У тэксце пропаведзі святар свядома абірае рытарычную форму непасрэднага, адкрытага і эмацыянальнага звароту да ўсіх разам і да кожнага паасобку. Прычым, форму болей звыклую, паўсядзённую і даступную для ўспрымання. Увогуле, прапаведніцкае маўленне дакладна даносіць аўтарскую думку, перадае эмацыяна-псіхалагічны стан, асабістыя адносіны святара да з'яў і падзей, якія ім узнаўляюцца. Распаўсюджанымі ў тэксце пропаведзі з'яўляюцца маўленча-дыялагічныя фігуры, якія ўжываюцца для стварэння ўрачыстых і ўзнёслых кантэкстаў з мэтай узмацнення выразнасці маўлення. Да іх мэтазгодна аднесці рытарычныя пытанні, звароты, воклічы, пытальна-адказавы ход і дубітацыю. Сутнасць фігур названай групы – стварыць сітуацыю ўмоўнага дыялогу, каб прамоўца змог актыўна ўздзейнічаць на адрасата і пераканаць у сваіх поглядах. Так, у рытарычных пытаннях запыт ставіцца не з мэтай атрымаць адказ ад чытача ці суразмоўцы, а каб максімальна акцэнтаваць увагу на з'яве, падзеі, факце або ўвогуле на тэме прамовы, арганізаваць аднадумства аўтара і чытача: *А хіба можа быць праведным жыццё, калі ўяўленні ў нас пра яго лжывыя? (12); Хлусня! – ці не гэта і ёсць цяпер і для нас тая страшная хвароба, што ставіць сучасны свет на мяжу катастрофы?! (71); і інш.* Як бачна, рытарычныя пытанні не толькі ажыўляюць публічнае маўленне, надаюць яму дынамічнасць і выразнасць, але і дыялагізуюць маналагічнае маўленне. Святар сумесна з прыхаджанамі разважае і прыходзіць да адпаведнага пераканання. Побач з рытарычным пытаннем у пропаведзі даволі пашыраны і рытарычны вокліч – сцвярджанне з'яў, фактаў, яго павышанай эмацыянальнай значнасці ў форме воклічу, які і стварае інтанацыйны, эмацыянальны і вобразны акцэнт у тэксце: *Як мы жадаем, каб Гасподзь ставіўся да нас, так і мы павінны ставіцца*

да кожнага чалавека! (151); Будзь верны Богу, і Гасподзь цябе захаве ад усіх бедаў, якія будуць у свеце! (350) і інш.

Эмацыйным зваротам да нерэальных суб'ядседнікаў характарызуецца рытарычны зварот. Прычым форма звароту выкарыстоўваецца не столькі для таго, каб назваць адрасата, колькі для прыцягвання ўвагі да названага адрасата з боку іншых асоб. Рытарычны адрасат нічым не абмежаваны: ім можа быць і той, хто не прысутнічае ў працэсе маўлення. Напрыклад: *Госпадзі, дапамажы нам ніколі не адварнуцца ад Цябе, як было гэта з народам ізраільскім, не здрадзіць Табе, як зрабіў гэта Іуда, а прыняць Цябе як Збавіцеля! Дапамажы нам быць адданымі Табе ва ўсе дні нашага жыцця!* (38); *Свяціцель Божы Нікалай, дапамагай усім нам годна выконваць наша хрысціянскае прызначэнне!* (351); *Таму маліся заўсёды, хрысціянская душа, каб Гасподзь прыйшоў табе на дапамогу і ўмацаваў веру, каб яна была сапраўды цвёрдаю верай хрысціянскай!* (139) і інш.

Шырокім дыяпазінам ужывання ў прапаведніцкай публіцыстыцы вызначаецца пытальна-адказавы ход – маўленчая фігура, заснаваная на тым, што святар фармулюе пытанне (пабуджае прыхаджан да роздуму) і сам адразу ж адказвае на яго. Названая фігура дастаткова папулярная ў пропаведзі, дзе знешне імітуецца свабодны дыялог, які зручны для пераходу ад апісальна-маналагічнага да дыялагічнага маўлення: *Чаму змірэнне набліжае да нас благадаць Божую і сілу Божую, якая змяняе наша жыццё? Таму што яно адкрывае ў нас самае лепшае, што ў нас ёсць – любоў. Бог ёсць Любоў* (189); *Каму Гасподзь з'яўляецца і каму адкрывае Сябе? Толькі тым, хто мае адвагу Яго вызнаваць. А што гэта азначае? Гэта пэўная жыццёвая пазіцыя. І сутнасць гэтай жыццёвай пазіцыі ў тым, каб не быць, як усе* (79); *Дзе тая мэта, да якой мы павінны імкнуцца? А мэта гэтая не што іншае, як Царква Хрыстова* (82); і інш. Як бачна, прамоўца постпазіцыйна пацвярджае, дае сваю ацэнку з мэтай упэўніцца ў згодзе суразмоўцы або зрабіць яго аднадумцам. Заўважым, што даволі часта пытальна-адказавая форма можа ўскладняцца дубітацыйнай – фігурай маўлення, якая выражае роздум або сумненне і пабудавана ў форме шэрагу пытанняў суб'ядседніку для пастаноўкі праблемы і абгрунтавання разважання. Пытанні могуць быць звернуты ці да самога сябе (прамоўцы), ці да аўдыторыі. Названая фігура робіць разважлівым тэмп маўлення, але не замаруджвае, не запавольвае яго, а, наадварот, умацняе сэнсавое і эмацыйнае напружанне маўлення: *Шмат шляхоў да збаўлення, але які з іх самы лёгкі? Ці можам мы выратавацца без асаблівых намаганняў, без абмежавання свайго цела? Ці ёсць та-*

кі шлях? Так, ёсць! (146); *Спытаем сёння ў саміх сябе, ці імкнемся мы пасеяць і ўзгадаваць у сэрцах нашых насенне добрых намераў і жаданняў? Ці ёсць у нас, у нашай дзейнасці парасткі хрысціянскай дабрадзейнасці? А жыццё наша на зямлі малое, час севу кароткі. Імгненнем пройдзе жыццё, скончыцца час сяўбы, апынемся перад магілай, і тады страшна будзе з'явіцца на той свет ні з чым* (191) і інш.

Названыя сродкі дыялагізацыі маўлення садзейнічаюць папулярнаму ўжыванню “мы”-канструкцый, што, натуральна, утварае пэўную танальнасць субяседавання: *Мы разам з вамі слухаем...; Мы ведаем...; Калі мы ўважліва паглядзім на саміх сябе... і інш.* Да пэўнага “актывізатара” прапаведніцкага тэксту можна аднесці і так званую павучальную танальнасць³, якая экспліцыруецца ў тэксце пропаведзі праз дзеяслоўныя канструкцыі, што выражаюць ідэю павіннасці і неабходнасці: *І мы павінны пачуць* (падкрэслена – Н.Ш.) *словы і адгукнуцца на іх, таму што Гасподзь прыйшоў выратаваць, адухатварыць і змяніць жыццё не толькі ўсіх, але і кожнага з нас* (49); *Мы павінны не проста верыць* (падкрэслена – Н.Ш.) *у быццё Бога, а паверыць у Таго Бога, Які дзеля нас, людзей, і дзеля нашага збаўлення стаў чалавекам, пацярпеў пакуты і прыняў смерць...* (52); *І, нарэшце, мы ніколі не павінны адыходзіць ад Царквы* (падкрэслена – Н.Ш.), *страчваць жывую сувязь з Ёй* (97); *Мы павінны помніць* (падкрэслена – Н.Ш.), *што для Бога няма перашкодаў, была б толькі наша вера і наш давер да Яго!* (118); *Мы павінны мець вялікую пакару* (падкрэслена – Н.Ш.) *перад воляй Божай. Мы павінны быць гатовы прыняць тое* (падкрэслена – Н.Ш.), *што Гасподзь дасць, нягледзячы на нашы просьбы, і нічога не патрабаваць ад Яго, як гэта звычайна бывае з намі* (123); *Таксама і мы павінны так паступаць* (падкрэслена – Н.Ш.), *калі паўстане бура душэўная, калі парушыцца спакой сэрца намерамі грахоўнымі* (138) і інш. Як бачым на праілюстраваных прыкладах, канкрэтныя ўказанні на тое, як непасрэдна трэба думаць і дзейнічаць у той ці іншай сітуацыі, ствараюць асноўны каркас павучальнай танальнасці тэксту хрысціянскай пропаведзі.

Пададзены вышэй экспрэс-аналіз хрысціянскай пропаведзі сведчыць аб тым, што яе аратарскі характар абумоўлены ўжо нават самой рытарычнай структурай і дастаткова высокай ужывальнасцю такіх экспрэсіўных сродкаў маўлення, як рытарычныя пытанні, зваро-

³ Т. В. Ицкович, *Православная проповедь как тип текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Уральский гос. ун-т., Екатеринбург 2007, с. 21.*

ты, воклічы, пытальна-адказавы ход, дубітацыя, эмацыйна-экспрэсіўная лексіка, “мы”-канструкцыі і павучальная танальнасць. Разгледжаная толькі ў самых агульных штрыхах названая тэма, вядома, чакае свайго далейшага плённага даследавання. Хрысціянская пропаведзь ўсё больш актыўна пашырае сферы рэлігійнай камунікацыі і мае ўсе падставы лічыцца рытарычным жанрам маўлення.

STRESZCZENIE

KAZANIE CHRZEŚCIJAŃSKIE JAKO AKTYWNY, RETORYCZNY GATUNEK WYPOWIEDZI

W artykule omówiono chrześcijańskie kazanie nie tylko jako typ wypowiedzi publicznej o treści religijno-dydaktycznej, ale przede wszystkim jako tekst oratorski i aktywny retoryczny gatunek wypowiedzi. Zwrócono uwagę na środki retoryczne dialogizacji wypowiedzi w tekście kaznodziejskim.

Słowa kluczowe: kazanie chrześcijańskie, tekst oratorski, powitanie, ogłoszenie, pozdrowienie, życzenia, wezwanie, gatunek retoryczny.

SUMMARY

CHRISTIAN SERMON AS AN ACTIVE RHETORIC GENRE

In this article, the sermon is considered not only as a form of public speech and a text of religious and didactic content but primarily as an active oratorical and rhetorical speech genre. A major focus has been placed on rhetorical means of speech dialogization in the text of a sermon.

Key words: Christian sermon, oratorical speech, greeting, announcement, salutation, wishes, summons, rhetoric genre.